

ДИНАМІКА ГЕОПОЛІТИЧНИХ УЯВЛЕНЬ МОЛОДІ НА ТЛІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО КОНФЛІКТУ 2014 РОКУ

О. Ю. Дроздов, м. Чернігів

Наведено результати авторського емпіричного дослідження динаміки геополітичних уявлень вітчизняної студентської молоді на тлі російсько-українського конфлікту початку 2014 р. Порівнюються образи України і Росії та уявлення про ці країни, які існували в масовій геополітичній свідомості студентів Чернігівщини у 2012-му та 2014-му роках; аналізуються якісні та кількісні зміни. Показано, що згаданий міждержавний конфлікт більшою мірою змінив образ Росії у бік погіршення, а образ України покращився лише частково. Зроблено висновок, що механізм аутгрупової дискримінації в масовій геополітичній свідомості опитаних проявився більше, ніж внутрішньогруповий фаворитизм. З'ясовано, що більшість студентів песимістично оцінювали перспективи повернення Криму, але не були схильні вважати високоймовірною війну між двома країнами.

Ключові слова: масова геополітична свідомість, геополітичний образ, конфлікт, Україна, Росія, Крим.

Проблема. Як специфічний різновид політичної свідомості постає геополітична свідомість (ГПС) – форма відображення подій та явищ “політичного світу” крізь призму “географічного світу” шляхом ототожнення певного географічного простору з конкретною політикою, яка там здійснюється [1]. Для політичної психології інтерес становить масова геополітична свідомість (МГПС), тобто рівень побутового, неелітарного, нефахового відображення геополітичних явищ (або, користуючись термінами ряду інших науковців, “популярна/низька” геополітика).

Особливості змісту МГПС детерміновані прямою та побічною дією величезної кількості чинників різного типу (демографічними, індивідуально- та соціально-психологічними, соціально-політичними тощо). Вагому роль у цьому комплексі відіграють ситуативні соціально-політичні чинники, адже політика завжди передбачає певну динамічність. Остання також зумовлює певний рівень динамічності побутових геополітичних образів та уявлень. Загалом зміст МГПС має змішаний характер, поєднуючи як доволі стабільні, спійкі стереотипні уявлення, так і динамічні, ситуативно обумовлені образи, уявлення та оцінки. Саме тому вивчення впливу тих чи тих соціально-політичних подій на масові геополітичні уявлення було і залишається одним із традиційних напрямків прикладних соціально-політичних досліджень. Зокрема, накопичено чимало даних про динаміку побутових геополітичних уявлень та настановлень щодо певних країн і міждержавних союзів, що виникла внаслідок змін у внутрішньополітичній ситуації (наприклад, у результаті Помаранчевої революції 2004 р.), економічних (українсько-російські

“газові війни”) та військово-політичних (війни НАТО проти Югославії, США в Іраку та Афганістані, Росії проти Грузії) конфліктів і навіть окремих терактів (11 вересня 2001 р.)

Саме тому ми припустили, що шерех подій початку 2014 р. (Євромайдан, зміна політичної влади в Україні, введення російських військ у Крим, його фактичне захоплення та “приєднання” до Росії, загроза вторгнення російських військ в Україну) не міг не внести певних змін у МГПС громадян України, зокрема молоді. У межах дослідницького проєкту “Психологія масової геополітичної свідомості” ми вже мали накопичений матеріал, який відображав особливості сприймання молоддю ряду країн світу (зокрема України та Росії) у 2012 р. Згадані вище події фактично дали змогу відстежити динаміку геополітичних уявлень молоді Чернігівського регіону.

Отже, з метою виявлення впливу зазначених ситуативних соціально-політичних чинників на динаміку образів України і Росії нами було проведено дослідження, яке фактично мало характер соціального квазіексперименту.

Перший “зріз” геополітичних уявлень проводився у жовтні-листопаді 2012 р. Вибірку тут склали 245 студентів психолого-педагогічного, технологічного та фізико-математичного факультетів Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка (95 чоловіків, 150 жінок). Досліджуваних просили оцінити низку країн світу, зокрема Україну та Росію, за допомогою асоціативного тесту та 21 шкали авторського варіанта семантичного диференціала (СД). Також опитаним пропонувалося відповісти на запитання: *“Чи погоджуєтесь Ви з тим, що в політичному плані Україна фактично поділяється на дві частини – Західну і Східну Україну?”*.

Другий “зріз” було проведено наприкінці березня 2014 р. Вибірку склали 103 студенти психолого-педагогічного і технологічного факультетів цього ж університету (45 чоловічої та 58 жіночої статі). Досліджуваних просили оцінити Україну і Росію за допомогою шкал СД та асоціативного тесту (асоціації просили навести й щодо Криму). Також пропонувалося запитання: щодо міри згоди з політичним поділом України на західну та східну частини, а також щодо суб’єктивного прогнозування політичних подій, пов’язаних з російсько-українським конфліктом (*“Яка, на Вашу думку, імовірність того, що Україна зможе повернути собі Крим у майбутньому?”*, *“Яка, на Вашу думку, імовірність того, що між Україною та Росією може розпочатися війна?”*). На два останні запитання пропонувалося дати відповідь у відсотках (0, 10, 20 і далі до 100%). Статистична обробка даних полягала в контент-аналізі відповідей-асоціацій (увага зверталася на смислові групи з частотою не менш як 10%), факторному аналізі даних СД (аналізувалися фактори з внеском у сумарну дисперсію не менше ніж 9-10%). Також для визначення динаміки

оцінок 2012 та 2014 років ми використовували U-критерій Манна – Уїтні. Психометрична обробка даних здійснювалася за допомогою програми SPSS.10.

Спробуємо проаналізувати дані контент-аналізу геополітичних асоціацій досліджуваних.

Таблиця 1

Геополітичні асоціації студентської молоді

Рік проведення дослідження	Країна / регіон	Геополітичні асоціації досліджуваних	Частота (%)	
2012	Україна	безлад та нестабільність занепад, бідність, нерозвинутість національна культура (страви, одяг, традиції)	31 15 12	
	Росія	В. Путін Газ	26 22	
2014	Україна	безлад, відсутність порядку, хаос єдина країна, єдність погана влада та політики	28 15 12	
		Батьківщина незалежність	11 10	
		Крим	Україна зрада, сепаратизм захоплення, окупація	22 15 10
		Росія	агресор, окупація диктатура, авторитаризм В. Путін дезінформація, обман людей	35 18 13 10

Найпоширенішим соціальним уявленням щодо України у 2014 р. залишилося *“Безлад, відсутність порядку”*, що свідчить про критичне (як і в 2012 р.) сприймання молоддю основних внутрішньополітичних процесів. Поряд із тим з’явилися чотири нові групи відповідей, які витіснили ті, що переважали ще у 2012 р.: *“Єдина країна, єдність”*, *“Погана влада та політики”*, *“Батьківщина”* і *“Незалежність”*. Отже, на відміну від 2012 р., коли домінували негативні політичні та економічні уявлення, у 2014 р. з’явилися і певні позитивні соціально-політичні оцінки та очікування.

Суттєво змінилися соціальні уявлення щодо Росії. Якщо у 2012 р. вони мали загалом нейтральний характер (В. Путін, газ), то у 2014 р. переважали негативні асоціації. Зрозуміло, що на тлі *“кримських подій”* домінуючою стала зовнішньополітична асоціація *“Агресор, окупація”*.

Також відносно поширеними стали “авторитарно-диктаторські” асоціації, які у 2012 р. траплялися доволі рідко (менш як 10%). Пропагандистське протистояння двох країн зумовило появу нової смислової групи – “Дезінформація, обман людей”. Очікуваним було збереження персоніфікованої групи асоціації “В. Путін” (хоча з певним зменшенням її частоти) і втрата значущості економічної асоціації “Газ”.

Щодо Криму було виявлено три основні групи відповідей (у порядку зменшення частоти): “Україна” (наголошування на територіальній належності півострова, бажанні його повернути), “Зрада, сепаратизм” (очевидно, оцінка більшості кримчан) та “Захоплення, окупація” (адресовані Росії). Зазначимо, що на момент опитування Україна вже остаточно втратила контроль над півостровом, тому логічним було б домінування останньої групи. Найбільша частота першої асоціації, можливо, стала наслідком психологічної неготовності багатьох опитаних усвідомити та визнати факт втрати частини України (хоча, як покажуть нижченаведені дані, таке “напівусвідомлення” все ж таки проявлялося).

За U-критерієм Манна – Уїтні був виявлений ряд статистично вірогідних змін у геополітичних образах Росії та України. Зазначимо, що більшість змін стосувалась образу саме Росії (за 18 параметрами з 21), при цьому значна кількість їх була на високому (при $p=0,001$) рівні. Зокрема, суттєво вирости оцінки політичної стабільності Росії, її недемократичності, несправедливості та агресивності політики, військової сили. Зменшилась оцінка міри зберігання країною власної культури. Змінили свій полюс позитивні оцінки відкритості країни, симпатії до неї, побажання у процвітанні, а також міри схожості Росії з Україною. Слід зазначити, що на тлі загального погіршення образу Росії окремі його складові мали позитивну динаміку (це, зокрема, стосувалось оцінок порядку, ефективності влади, розвиненості економіки, науки і техніки, захисту країною власних інтересів). Що ж до образу України, то було зафіксовано значно меншу кількість змін (за 8 параметрами з 20), хоча більшість із них була на високому рівні статистичної вірогідності (при $p=0,001$). Зокрема, знизилася міра критичності оцінок незгуртованості країни, неефективності влади, несправедливості політики. Поряд із тим зросли оцінки військової слабкості держави. Цілком закономірно, що, на тлі конфлікту з Росією посилювалися симпатії до власної країни та міра побажання їй процвітаня.

Завдяки факторному аналізу було виявлено структуру масових геополітичних образів Росії та України (табл. 2).

Власну країну у 2012 р. опитані уявляли такою: “Погана політика та влада”, “Самобуття висококультурна країна, що викликає атракцію”, “Слабка в усіх аспектах держава” та “Безлад у демократичній країні”. У 2014 р. ми виявили такі фактори-образи: “Погана політика та влада”, “Атракція до висококультурної самобутньої країни” та “Бідна і слабка держава”. Якщо порівняти ці фактори, то можна зауважити схожість не

лише самих образів, а навіть їхнього порядку (ієрархії). Пояснити це можна як певною інерційністю масової свідомості, так і тим, що нове політичне керівництво України на час дослідження ще не встигло себе проявити з позитивного боку.

Таблиця 2

Геополітичні образи України та Росії

Україна-2012	Росія-2012
4 фактори із загальним внеском у сумарну дисперсію 50,7%:	3 фактори із загальним внеском у сумарну дисперсію 42,1%:
1-й фактор (15,7%): несправедлива політика (0,824), влада не дбає про народ (0,734), неефективна влада (-0,733). 2-й фактор (14,2%): цікава (0,818), подобається (0,797), бажаю процвітання (0,705), високий рівень культури (0,587), зберігає власну культуру (-0,585). 3-й фактор (11,7%): слабо розвинена наука і техніка (0,704), слабка економіка (-0,666), має слабку армію (0,586), бідна (0,584). 4-й фактор (9,1%): незгуртована (-0,731), демократична (0,639), нестабільна політична ситуація (-0,543), немає порядку (0,514).	1-й фактор (16%): ефективна влада (0,723), немає порядку (0,680), нестабільна політична ситуація (-0,663), несправедлива політика (-0,600), влада не дбає про народ (-0,579). 2-й фактор (15,3%): подобається (0,784), цікава (0,769), бажаю процвітання (0,761), зберігає власну культуру (-0,572), високий рівень культури (0,527). 3-й фактор (10,8%): багата (0,761), розвинена наука і техніка (0,681), розвинута економіка (-0,571).
Україна-2014	Росія-2014
3 фактори із загальним внеском у сумарну дисперсію 35,7%:	3 фактори із загальним внеском у сумарну дисперсію 37,2%:
1-й фактор (13,2%): несправедлива політика (-0,789), влада не дбає про народ (-0,772), неефективна влада (0,720), немає порядку (0,628). 2-й фактор (12,5%): цікава (0,824), високий рівень культури (0,714), подобається (0,697), зберігає власну культуру (-0,664). 3-й фактор (10%): бідна (0,755), має слабку армію (0,747), невлипова (0,649), слабка економіка (-0,557).	1-й фактор (13,3%): не подобається (0,822), не бажаю процвітання (0,812), цікава (0,779). 2-й фактор (12,1%): розвинена наука і техніка (0,790), багата (0,671), має сильну армію (0,566), розвинута економіка (-0,565). 3-й фактор (11,8%): влада не дбає про народ (-0,716), недемократична (0,697), агресивна політика (0,647).

Росію у 2012 р. чернігівські студенти уявляли переважно крізь призму трьох образів: “Суперечлива влада та погана політика”, “Самобутня висококультурна країна, що викликає атракцію” та “Економічно і науково розвинена країна”. У 2014 р. було виявлено такі образи: “Країна, що

викликає антипатію”, “Розвинута сильна країна” та “Погана влада і політика”. Порівнюючи ці фактори, бачимо існування як певних аналогій, так і низку змін. Передусім у 2014 р. найзначущим виявився емоційно-мотиваційний фактор “антипатії”, що цілком зрозуміло, враховуючи суспільно-політичне тло дослідження. Він фактично “замінив” собою колишній “атрактивний” фактор (був другим за значущістю). Другим виявився фактор “розвиненості”, який, на відміну від схожого фактора 2012 р. (був третім), набув політичного забарвлення (сюди додалася така складова, як військова могутність). І, нарешті, третій, “політичний”, фактор набув абсолютно негативного змісту, на відміну від амбівалентного аналога 2012 р. (був першим).

Отже, російсько-український конфлікт 2014 р. передусім суттєво погіршив образ Росії у МГПС вітчизняної молоді, спричинив зміну емоційного ставлення до цієї держави і посилив симпатії до власної країни. Тож маємо всі ознаки прояву таких психологічних механізмів МГПС, як аутгрупова дискримінація та внутрішньогруповий фаворитизм (при цьому сильніше проявився саме перший механізм).

На запитання про політичний розкол України на західну і східну частини більшість опитаних (63%) дали позитивну відповідь. Якщо порівняємо цей результат з показником 2012 р. (42%), то бачимо суттєве збільшення частки тих, хто сумнівається в існуванні політично єдиної держави (при $p=0,001$ за U-критерієм Манна – Уїтні). На наш погляд, такий результат пов’язаний як зі складною соціально-політичною ситуацією в країні навесні 2014 р. (критичне ставлення мешканців східних регіонів до нової київської влади, поширення в них сепаратистських настроїв), так і з раніше згаданими критичними оцінками самої нової влади.

Цікавими виявилися відповіді на два останні запитання. Так, щодо ймовірності повернення Криму в майбутньому середній прогностичний показник становив 42%. Для більш повної картини розглянемо дані частотного аналізу. По-перше, більшість опитаних (53,5%) виявилися до певної міри “песимістами”, адже давали відповіді в діапазоні 0-40%. Але “повних песимістів” (які вважали, що Україна не має жодних шансів повернути Крим) загалом було небагато (5%). “Оптимістами” виявилася третина (33%) опитаних, чії прогнози сягали від 60% і вище. Але “повних оптимістів” (які давали стовідсотковий прогноз) було всього 3%. Незначна частина опитаних (13,6%) так і не змогла визначитись і тому давала прогнози в межах 50% (фактично прогнозування тут як таке не проявлялося). Перевага песимістичності, на наш погляд, пояснюється раніше описаними результатами факторного аналізу образів Росії та України – справді важкувате повірити в те, що “слабий” зможе повернути те, що забрав “сильний”.

Середній прогностичний показник ймовірності війни між Росією та Україною становив 46%. Тут більшу частину (45,5%) вже склали “оптимісти”, чії прогнози коливалися від 0 до 40% (але повністю

відкидали можливість війни лише 2%). Третина опитаних (31,1%) давала песимістичні прогнози (від 60% та вище), але стовідсотковий прогноз був швидше винятком (1%). Зазначимо, що кількість тих, хто не зміг визначитись і давав 50-відсотковий прогноз, тут була вищою, ніж у попередньому випадку, – 23,3%. Перевага “оптимістів”, на наш погляд, пояснюється двома причинами. По-перше, це стереотип українсько-російської дружби, який не так легко “зламати” навіть агресивними діями окремих політиків. З другого боку, тут міг діяти відомий захисний психоаналітичний механізм заперечення (адже навіть за відсутності “воєнного” життєвого досвіду більшість людей розуміє або відчуває, що війна – це не звичайний стресовий чинник, а щось набагато жакливіше).

Отже, наведені дані ілюструють дію такого психологічного механізму МГПС, як антиципація, котрий залежно від контексту проявлявся в “песимістичному” або “оптимістичному” варіантах. Ми вирішили перевірити, чи відрізняються образи України та Росії серед виявлених нами “оптимістів” і “песимістів”. Завдяки процедурі U-критерію Манна – Уїтні було виявлено низку відмінностей, при цьому найбільша кількість їх стосувалась образу саме України в МГПС студентів, які оптимістично (прогноз від 60 до 100%) та песимістично (від 0 до 40%) оцінювали перспективи повернення Криму. Зокрема, “оптимісти” вище оцінювали згуртованість та міру впорядкованості України, ефективності влади, ступінь турботи останньої про народ, справедливості та миролюбності політики, впливовості держави, рівень розвитку культури та культурної самобутності. До того ж вони вище оцінювали свої інтерес та міру симпатії до України. Можливо, що саме такий “оптимістичний” погляд на власну державу лежить в основі їхніх позитивних прогнозів. Цікаво, що статистично вірогідних відмінностей серед тих, хто оптимістично та песимістично прогнозував війну між двома країнами, виявлено значно менше (останні стосувались окремих дескрипторів політичного характеру).

Цікавими в контексті нашого дослідження можуть бути результати опитування російської соціологічної служби “Левада-Центр”, які відображають особливості громадської думки росіян з приводу “українсько-кримсько-російських” проблем у той же період (кінець березня 2014 р.), коли проводилося й наше дослідження [2]. Особливий інтерес становлять відповіді респондентів на запитання: “Як Ви вважаєте, які почуття викликає в Україні приєднання Криму до Росії?”: 17% опитаних обрали варіант “це не викликає особливо негативних почуттів до Росії”, 25% – “негативні почуття, але не доходячи до ненависті до Росії та її керівництва”, 18% – “ненависть до російського керівництва, але не до Росії в цілому”, 24% – “ненависть до Росії”. Як бачимо, частина респондентів у цілому реально спрогнозувала негативні наслідки для образу Росії в масовій свідомості українців. Зазначимо також, що більшість опитаних (53%) вважали малоімовірним військовий конфлікт між двома

країнами (імовірним його вважали 23%, повністю виключали – 13%, не могли визначитись – 11%). При збігу загальної тенденції щодо малоімовірності війни можна помітити й певні відмінності у прогнозуванні військової загрози громадянами Росії та України, зокрема більшу “оптимістичність” з боку перших.

Отримані результати є, на наш погляд, підставою зробити основні висновки. Перший (умовно “тактичний”) стосується впливу конкретної соціально-політичної ситуації на МГПС молоді. Як бачимо, українсько-російський конфлікт початку 2014 р. більшою мірою змінив саме образ Іншого. При цьому певне покращення образу власної країни не було обернено пропорційним погіршенню образу Росії. Це, можливо, пов’язано з тривалою критичною суспільною оцінкою того, що відбувалось у нашій країні протягом останніх років. Тут, однак, слід зауважити, що наведені результати стосуються молоді лише одного з політико-ідеологічних регіонів України (Північного Сходу), а тому в інших регіонах (наприклад, на Галичині або на Донбасі) можлива динаміка дещо іншого характеру.

Другий висновок є більш “стратегічним” та прогностичним і, на жаль, песимістичним. Будучи ситуативно обумовленими, негативні уявлення про Росію навряд чи автоматично зникнуть або зміняться після зменшення напруженості у взаємовідносинах країн. Є всі підстави припустити, що у вітчизняній суспільній думці почалося поширення такого феномена, як “антиросійськість”. Зазначимо, що антиросійські стереотипи в Україні довгий час були поширені локально (переважно на заході країни), але події початку 2014 р. можуть трансформувати це явище в загальнонаціональне. Тут знову доречно згадати територіальну специфіку нашої вибірки – Чернігівщина завжди була досить поміркованим у політичному плані регіоном, який мав міцні культурно-історичні зв’язки з Росією. Якщо таке істотне погіршення мало місце тут, то неважко спрогнозувати, як сприйматимуть Росію найближчими роками в інших регіонах нашої держави (центральных, південних тощо). Фактично, ідеться про формування в майбутньому у МГПС багатьох громадян України стійкого соціально-психологічного феномена, який є аналогом іншого досить відомого у світі явища – “антиамериканізму” (подолати який США не можуть уже багато років, незважаючи на наявність значних інформаційних та фінансових ресурсів).

Література

1. Дроздов О. Геополітична свідомість як психологічний феномен / О. Дроздов // Соціальна психологія. – 2010. – № 5. – С. 26 – 37.
2. Россия, Украина, Крым: пресс-выпуск Левада-Центра (31.03.2014) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.levada.ru/31-03-2014/rossiya-ukraina-krym>

Reference

1. Drozdov, O. (2010). Geopolitychna svidomist yak psykhologichny i fenomen [Geopolitical consciousness as a psychological phenomenon]. *Socialna psykholohiya* [Social Psychology], 5, 26–37 (ukr).
2. Rossiya, Ukraina, Krym: press-vypusk Levada-Centra (2014) [Russia, Ukraine, Crimea: press-release of Levada Center], <http://www.levada.ru/31-03-2014/rossiya-ukraina-krym> (rus).

Дроздов А. Ю. Динамика геополитических представлений молодежи на фоне российско-украинского конфликта 2014 года

Приведены результаты авторского эмпирического исследования динамики геополитических представлений отечественной студенческой молодежи на фоне российско-украинского конфликта начала 2014 г. Сравниваются образы Украины и России и представления об этих странах, существовавшие в массовом геополитическом сознании студентов Черниговщины в 2012-м и 2014-м годах; анализируются качественные и количественные изменения. Показано, что упомянутый межгосударственный конфликт в большей мере изменил образ России в сторону ухудшения, а образ Украины улучшился только частично. Сделан вывод, что механизм аутгрупповой дискриминации в массовом геополитическом сознании опрошенных проявился больше, чем внутригрупповой фаворитизм. Выявлено, что большинство студентов пессимистически оценивали перспективы возврата Крыма, но не были склонны считать высоковероятной войну между двумя странами.

Ключевые слова: массовое геополитическое сознание, геополитический образ, конфликт, Украина, Россия, Крым.

Drozdov O.Yu. Dynamics of youth's geopolitical representations against the background of Russian and Ukrainian conflict of 2014

The results of authorial empirical research of dynamics of Ukrainian student youth's geopolitical representations against the background of Ukrainian and Russian conflict at the beginning of 2014 year are presented. Images and representations of Ukraine and Russia, existing in mass geopolitical consciousness of Chernihiv region students in 2012 and 2014, are compared; qualitative and quantitative changes are analyzed. It is shown that the mentioned interstate conflict in a greater measure changed the Russia image but the image of Ukraine became better only partly. Thus, the mechanism of out-group discrimination in respondents' mass geopolitical consciousness has been manifested more than intragroup favoritism. Most students estimated the prospects of the Crimea return pessimistically, but they did not consider the possible war between two countries.

Key words: mass geopolitical consciousness, geopolitical image, conflict, Ukraine, Russia, the Crimea.